

Sheila Fitzpatrick

Var den ryska revolutionen ett misslyckande? Tankar om hundraårsminnet.

Den australienska historikern Sheila Fitzpatrick har under de senaste åren varit professor vid universitetet i Sidney, med Ryssland som specialitet och inriktning särskilt mot Stalinepoken. Hon är en representant för de så kallade "revisionistiska historikerna". Det innebär att hon varit starkt kritisk mot "totalitarismskolan" som har haft (och har) stort inflytande i Sverige (gäller bl a den grupp som dominerat "Forum för levande historia"). En viktig svaghet hos totalitarismskolan är att den försöker beskriva det stalinistiska Sovjet med utgångspunkt från politiken (främst staten, dvs ovanifrån) och struntar i de sociala aspekterna (underifrån-perspektivet, dvs sociala processer som inte är direkt relaterade till staten). I kontrast mot detta har Sheila Fitzpatrick lagt stor vikt vid de genomgripande sociala och kulturella (utbildningsmässiga, industriella, vetenskapliga och tekniska) förändringarna under den stalinistiska perioden, vilka i grunden ändrade samhället. Hennes synsätt leder till att man betraktar det stalinistiska samhället på ett mer nyanserat sätt (plus och minus) i stället för en ren svartmålning.

Under 2017 höll Sheila F en rad föreläsningar om den ryska revolutionen världen över, bland annat i Sverige. Följande är en översättning av den föreläsning hon höll i Santiago i oktober. Som bilaga finns en intervju med Fitzpatrick hämtad från *Clartés* specialnummer om den ryska revolutionen – intervjun gjordes i samband med hennes föreläsning i Sverige.

Föreläsningen har översatts från engelska av Göran Källqvist.]

S F vid Jordan Center for the Advanced Study of Russia i New York 1/12 2017

Inledning

För den brittiska marxistiske historikern Eric Hobsbawm var den ryska revolutionen *Händelsen* som formade det tjugonde århundradet, och klyftan mellan kapitalism och socialism dess dominerande paradig. ”Oktoberrevolutionen fick emellertid betydligt mer djupgående och globala återverkningar än sin föregångare [den franska revolutionen]. För även om det nu är uppenbart att franska revolutionens idéer har överlevt bolsjevismen blev de praktiska konsekvenserna efter 1917 betydligt större och mer bestående än de efter 1789.... Blott 30 eller 40 år efter Lenins ankomst till Finlandsstationen i Petrograd levde en tredjedel av mänskligheten [från Elbe till Adriatiska havet, Kina, Korea, Vietnam, Laos, Kambodja, Kuba och delar Afrika samt Sovjetunionen] under regimer som direkt härstammade från [den sovjetiska]”.¹

Men när Hobsbawm skrev detta i mitten av 1990-talet var det redan en bild av det förflutna. Det ”korta 1900-talet” hade tagit slut och kaos och förvirring låg framför oss. I en ironisk knorr verkade det nu som om ”att det mest varaktiga resultatet av oktoberrevolutionen, vars syfte det var att störta kapitalismen världen om, var att den räddade sin fiende” genom att ”förse den med ett incitament, skräck, för att reformera sig efter andra världskriget”.²

Redan i sin Lenin-biografi från 2000 hade Robert Service vågat sig på att förutspå att ”inom några år kommer [Lenin] därför att anses ha kastat in sitt land, och under Stalins ledarskap en tredjedel av världen, i en återvändsgränd”.³ 1996 gav Orlando Figes sin populära och inflytelserika historia om revolutionen titeln *En folkets tragedi*.⁴ I en bok till hundraårsminnet som koncentrerade sig på frågan om historiens oundviklighet, upprepade Tony Brenton beteckningen ”tragisk”,⁵ och skärpte till liknelsen med en ”återvändsgränd” en aning, och hävdade att även om revolutionen 1917 ”genom de händelser den gav upphov till” kan betraktas som ”enormt viktig”, så såg den alltmer ut som ”en av historiens stora återvändsgränder, likt Inkariket”.⁶

Brenton drog slutsatsen, att det vi har lärt oss av denna revolution är vad som inte fungerar. Det är svårt att tänka sig någon sorts återkomst för marxismen. Som en teori om historien blev den prövad av revolutionen, och den misslyckades. Proletariatets diktatur ledde inte till ett kommunistiskt Utopien, utan till mer diktatur. Den misslyckades också som medel för ekonomisk styrning. Idag förespråkar inga seriösa ekonomer totalt statlig ägande som en väg till välstånd ... en av den ryska revolutionens lärdomar, och inte den minsta, är att marknaden för de flesta ekonomiska syften fungerar mycket bättre än staten. Sedan 1991 har flykten från socialismen varit besinningslös.

Även historiker som är mer positivt inställda till revolutionen än Brenton talade i termer av misslyckande när hundraårsminnet närmade sig. Den brittiska samhällshistorikern S A Smith skrev i ett symposium 2015 att ”det är mer troligt att historiker idag snarare ser revolutionen som inledning till en period av våld som obönhörligen ledde till stalinismens och nazismens fador, än som ett bristfälligt försök att skapa en bättre värld. Det är mer troligt att de anser att massmobiliseringarna motiverades av irrationella och aggressiva krafter än av ilska mot orättvisor eller en längtan efter frihet. En sådan uppfattning ... härrör ur den riktiga känslan att den ryska revolutionen var ett misslyckande, och från en känsla att 1900-talets revolutioner i allmänhet hade en benägenhet att ge upphov till regimer som var värre än dem de störtade.”⁷ Smith var förvisso betänklig över detta – ”Vi har lätt att se våld och blodspillan, men det är

¹ Eric Hobsbawm, *Ytterligheternas tidsålder*, Stockholm: ePan : 2003. Här citerat ur ett utdrag som finns på marxistarkivet: [Världsrevolutionen](#), s 1.

² Hobsbawm, *Ytterligheternas tidsålder*, s 22-24.

³ Robert Service, *Lenin. A Biography*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2000, s 494.

⁴ Orlando Figes, *A People's Tragedy. The Russian Revolution, 1891-1924*, London: Pimlico, 1996.

⁵ Tony Brenton, red, *Historically Inevitable? Turning Points of the Russian Revolution*, London: Profile Books, 2016, s 1.

⁶ *Ibid*, s 299.

⁷ S.A.Smith, “The Historiography of the Russian Revolution 100 Years On”, *Kritika* 16:4 (2015), s 748.

svårare för oss att skönja den idealism, de förhoppningar och de självupppoffringar som också var centrala delar av revolutionen...⁸ och trodde att ”vår förmåga att förstå – och förvisso sympatisera med – strävandena 1917, i viktiga avseenden” hade minskat.⁹

I samma symposium kunde den amerikanske samhällshistorikern Don Raleigh, som uppenbarligen försökte tala för en delvis positiv syn på den ryska revolutionen, bara hävda att ”än idag är idealen från de misslyckade revolutionerna, om vi kan kalla den ryska revolutionen för det, livskraftiga.”¹⁰

Karaktern hos en lyckad/misslyckad revolution

Men innan vi alltför helhjärtat anammar tanken på ett misslyckande måste vi först stanna och begrunda exakt vad vi menar med det.

Betyder misslyckande att inte uppnå revolutionära mål? Och – i och med att alla revolutioner har en rad (ofta oförenliga) mål och följaktligen ett spektrum av resultat – exakt hur bedömer vi i så fall vilka revolutionens ”verkliga” mål är? Vilken procentandel icke uppfyllda mål skulle innebära ett misslyckande? Skulle, vad gäller den ryska revolutionen konkret, till exempel misslyckandet att uppnå målet om jämlikhet övertrumfa industrialiseringsframgångarna?

Eller betyder misslyckande ett revolutionärt resultat, som oavsett om det ledde eller inte ledde till det som revolutionärerna sade vara sitt mål, hursomhelst är moraliskt oacceptabelt? Här är det uppenbara konkreta exemplet förtryck i stor skala (”terror”), som bolsjevikerna accepterade som en revolutionär metod, men antagligen inte som ett revolutionärt resultat, men för nästan alla nutida kommentatorer är oacceptabel i sin stalinistiska omfattning.

Det är redan uppenbart att bara att ställa frågan om misslyckande innehåller en mycket stor del subjektiva bedömningar och mycket ofta är politiskt laddad. Besvikna tidiga anhängare till revolutionen kan kalla det ett misslyckande, och med det göra gällande att den kunde ha lyckats om saker och ting inte hade missköts (till exempel Trotskij, [Den förrådade revolutionen](#), kontra Stalin). Men det är något helt annat än liknande påståenden från sådana som i princip är mot revolutionen (eller denna revolution) och i allmänhet är snabba att peka på ett ”misslyckande” för att bekräfta sin åsikt, oavsett det faktum att det utifrån deras villkor aldrig kunde ha blivit någon lyckad revolution.

Det för oss tillbaka till frågan om hur en lyckad revolution kan se ut. Skulle det innebära ett arv av teorier som fortsätter att diskuteras under århundradena? (Angående det föredrog Hobsbawm den franska revolutionen.) Handlar det om omfattningen och betydelsen av de politiska/sociala/ekonomiska/kulturella förändringar som genomförts, och i så fall under vilken tidsperiod? Är en revolution framgångsrik om den ger upphov till en nation, som den amerikanska revolutionen? Var den ryska revolutionen i så fall en framgång fram till 1991, då den blev ett misslyckande?

Trotskij och andra har skrivit om en ”permanent revolution”, men det är en självmotsägelse. Revolutionen är per definition ett övergående stadium, även om revolutionärer måste tro något annat, åtminstone för en period. Med Aristide Zolbergs ord är revolutioner ”ögonblick av galenskap”. Crane Brinton såg revolutionen som ett sjukligt tillstånd – en sjukdomsperiod som når en höjdpunkt då patienten antingen dör eller tillfrisknar.¹¹

Om inte staten ska förfalla till anarki måste någon vid någon tidpunkt återställa ordningen och i själva verket avsluta revolutionen. Eller för att framställa det på ett annat sätt, om revolutio-

⁸ *Ibid*, s 740.

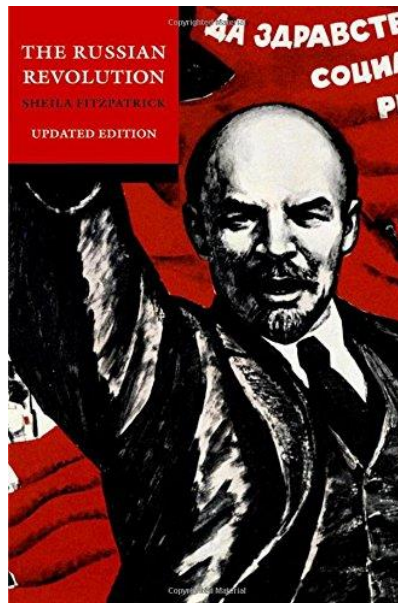
⁹ *Ibid*, s 733.

¹⁰ Donald J. Raleigh, “The Russian Revolution After All These 100 Years,” *Kritika* 16:4 (2015), s 797.

¹¹ Se Crane Brinton, *Anatomy of Revolutions*, New York: Prentice-Hall, 1938; Aristide Zolberg, “Moments of Madness”, *Politics and Society* 2:2 (1972), s 183-200.

närerna lyckas upprätta en ny samhällsordning måste de vid någon tidpunkt upphöra att vara revolutionärer (i första hand intresserade av omvälvning och ödeläggelse) och bli härskare (intresserade av att få saker och ting att fungera för att, med en positiv tolkning, förverkliga revolutionära mål, eller med en kritisk tolkning bara behålla makten).

Problemen att avsluta revolutionen uppmärksammades första gången avseende den franska revolutionen av den fransk/polske historikern Bronislaw Baczko.¹² Revolutionärer kommer aldrig att vara överens om när det nödvändiga förstörelsearbetet är färdigt och de kan gå vidare till uppgiften att bygga upp igen utifrån sin eftersträvade modell. Därför är övergångsprocessen alltid ytterst spänd. Om vi betraktar det ryska fallet, skulle ”reträten” med Nya ekonomiska politiken i början av 1920-talet kunna betraktas som ett första försök att avsluta revolutionen (beroende på hur man tolkar Lenins rättfärdigande) som misslyckades därför att partiaktivister som var angelägna om fler våldsamma aktioner mot fienden inte var beredda att avsluta revolutionen, och/eller på grund av den nya ”revolution uppifrån” som Stalin inledde i slutet av 1920-talet. Emigrantsociologen Timasjef föreslog att ett andra och mer framgångsrikt försök gjordes i mitten av 1930-talet med den nya sociala och kulturella politik som han kallade ”den stora reträtten”.¹³

2017 års pocketutgåva av Sheila F:s bok om ryska revolutionen

Det för oss till problemet för *historikern* när revolutionen slutar. Vad enkelt det vore om revolutionen var som en universitetstermin vars början och slut är klart fastslagna i stadgarna. Men tyvärr är revolutioner inte handfasta ting utan intellektuella konstruktioner: inom vissa gränser kan historiker definiera deras början och slut som de vill, det vill säga på det sätt som passar deras (delvis på förhand antagna) förståelse av vad en revolution är. Så vi har historiker som avslutar sina studier av revolutionen vid helt olika tidpunkter: med maktövertagandet i oktober, de rödas seger i inbördeskriget, Lenins död, slutet av NEP (förbryllande som slutpunkt tills man inser att poängen är att skilja ”revolutionen” från ”stalinismen”), av slutförändring av den första femårsplanen. I min *Ryska revolutionen* (1:a utgåvan 1982) behandlade jag efter en del inledande tvekan de stora utrensningarna som revolutionens sista handling.¹⁴ Men om jag skulle skriva boken igen, så skulle jag nog ta Andra världskriget som ”slutet på

¹² Bronislaw Baczko, *Comment sortir de la terreur*, Paris: Gallimard, 1989; och Sheila Fitzpatrick, “Ending the Russian Revolution: Reflections on Soviet History and its Interpreters,” 2008 års Kedourie-föreläsning, *Proceedings of the British Academy*, vol. 162 (2009).

¹³ N.S. Timasheff, *The Great Retreat. The Growth and Decline of Communism in Russia*, New York, 1946.

¹⁴ Sheila Fitzpatrick, *The Russian Revolution*, Oxford: Oxford University Press, 1:a utgåvan, 1982; 4:e utgåvan juli 2017.

revolutionen”, av den enkla anledningen att landet och partiet gick ut i krig med oktober som grundläggande händelse och kom ut ur kriget med en ny grundläggande händelse, segern i det stora patriotiska kriget, och revolutionen tyst förpassad till historien. Alla dessa bedömningar är givetvis också subjektiva, beroende på vad man anser vara ”rätt” historia att berätta. När Sovjetunionen föll samman började en hel del människor förvandla revolutionen till ett 74 år gammalt experiment att bygga en nation som (givetvis) slutade med ett misslyckande.¹⁵

Tolkningar av den ryska revolutionens betydelse

Historiografiskt har framgång eller misslyckande ofta ställt i förhållande till ett viss (uttalat eller underförstått) revolutionärt mål som speciella författare bedömt vara det centrala. De inbegriper ett internationellt störtande av kapitalismen, och på hemmaplan frihet, jämlikhet, slut på utsugning, proletär makt (åtminstone under övergångsperioden), och överhuvudtaget förbättring av folkets villkor. Domen över alla dessa mål är sannolikt negativ, om än med vissa nyanser beroende på vilken tidsplan det handlar om.

Men det finns andra revolutionära mål där domen är mindre klar. I marxistiska ordalag förmodades den proletära revolutionen leda till att *kapitalismen ersattes av socialismen*, via en övergångsprocess i form av en proletär (parti-) diktatur. Stalin definierade sitt program av snabb industrialisering på 1930-talet som ”uppbygget av socialismen”. Det innebar att förståelsen av ”socialismen” inskränktes till en speciell uppsättning ekonomiskt institutionella arrangemang (nationalisering av storindustrin, en central planerad ekonomi, etc.) som var ämnade att gynna socialistiska moderniserande mål (kollektivisering, industrialisering, liksom utbildning av folket, läskunnighet, offentlig sjukvård, etc.), som planerades och tillämpades uppifrån av staten. Att lyckas med dessa kvantitativt mätbara mål var ett grundläggande sovjetiskt anspråk som många ansåg vara rimligt, speciellt efter Sovjetunionens oväntade seger under Andra världskriget. För E H Carr var ”grundvalarna till en planerad ekonomi” i början av 1930-talet den viktigaste revolutionära bedriften.¹⁶ Även om denna bedömning ofta ifrågasattes av sovjetologer, delades ändå Carrs uppfattning om den ekonomiska planeringens betydelse, och dess möjliga ställning som ett förebud av den globala framtiden, av många ekonomer på 1930- och 1940-talen.¹⁷

För icke-marxister behandlades ofta det sovjetiska/revolutionära socialistiska målet som en funktionell motsvarighet till *modernisering*. Medan det sovjetiska politiska systemets auktoritära modell var förhärskande bland sovjetologer på 1950- och 1960-talen, så var det mer sannolikt att specialister på tredje världen (och en del sociologiskt sinnade sovjetologer) tillämpade en moderniseringsmodell, och deras syn på de sovjetiska framstegen var mycket generösare.¹⁸

När Hobsbawm skrev sin bok i mitten av 1990-talet var han inte ensam om att dra slutsatsen att huvudbudskapet och exemplet från den ryska revolutionen i det långa loppet inte visade sig handla om att få till stånd en övergång från kapitalism till socialism, utan istället om modernisering efter befrielsen från det koloniala styret: ”Kommunismen av sovjetisk modell blev därför i första hand ett program för att förvandla underutvecklade länder till avancerade sådana.”¹⁹

Under ganska lång tid lutade de som ansåg att modernisering var det grundläggande revolutionära målet åt att det var en framgång. Men så kom ”informationsrevolutionen”, som

¹⁵ Till exempel Martin Malia, *The Soviet Tragedy. A History of Socialism in Russia, 1917-1991*, 1994.

¹⁶ Det antyds av titeln på och innehållet i de avslutande delarna av hans historia om Sovjetryssland i flera band, *Foundations of a Planned Economy*, vol. 1, med Robert W. Davies 1974; vol 2, 1976).

¹⁷ David Engerman, *Modernization from the Other Shore: American Intellectuals and the Romance of Russian Development*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2003.

¹⁸ Se David Engerman, *Know Your Enemy. The Rise and Fall of America's Soviet Experts*, Oxford: Oxford University Press, 2009.

¹⁹ Hobsbawm, *Ytterligheternas tidsålder*, s 427.

diskuterades vitt och brett på 1970-talet, där Sovjet missade tåget och den byråkratiska statssocialismen bedömdes sakna kapitalismens möjligheter till teknologiska innovationer. Den skorstensindustri som hade varit de sovjetiska framstegen triumferande symbol kom att se helt annorlunda ut – mer som miljöfördärv än ekonomisk utveckling. Det gav argumentet om ”framgång eller misslyckande” ännu en knorr. Var det fortfarande en framgång om det (mer eller mindre) uppnådda industrialiseringsmålet nu inte såg modernt ut i nutida mening, utan som gårdagens uppfattning av modernitet?

Efter fallet: revolutionen omvärderas efter 1991

Inget underkänns så mycket som ett misslyckande, och det är uppenbart att den internationella forskarvärldens och folkens bedömning av revolutionen tappade avsevärt i status när den regim som den hade givit upphov till föll samman. Det kanske inte är helt logiskt, eftersom nationsbygget strängt taget inte var något revolutionärt mål. Bolsjevikerna var trots allt internationalister, och Stalins formulering ”socialism i ett land” var i själva verket en rationalisering av det olyckliga faktum att revolutionen hade misslyckats på alla ställen utom i det tidigare ryska tsardömet. Men även om det inte hade varit något mål så blev det icke desto mindre en bedrift som Stalin och hans efterföljare framhöll vitt och brett – och upplevdes som det av en stor del av befolkningen, speciellt efter segern i Andra världskriget.

Det har påpekats allmänt att Putins regim högaktar Stalin som en nationsbyggare efter förebild från Peter den store. Bortsett från detta (som i Putins ögon helt klart är Stalins mest framträdande prestation och det som får Putin att vilja vara en del av samma tradition) så finns det andra saker som Putin säger att han uppskattade i det sovjetiska systemet: planerad ekonomi, offentlig sjukvård och utbildning, 1930-talets industrialisering som möjliggjorde segern i kriget.²⁰ Han nämner inte offentlig ordning och disciplin, men värdesätter nästan säkert även detta. Men Putin-regimens förhållande till sovjetregimen är djupt tvetydig – inte en tydlig efterträdare, men den förkastar inte heller sovjetregimen helt och hållet.

Lenin och revolutionen tilltalar Putin mycket mindre än Stalin. Putins farfar må ha arbetat som Lenins kock, men sonsonen har alltid verkat föredra nationsbyggaren Stalin framför revolutionären Lenin. Han har uttryckt obehag över Leninperiodens förtryck, speciellt avrättningen av hela tsarfamiljen och kretsen kring den, och terrorn mot prästerskapet, som han nämner att Lenin stödde personligen. Han ogillar revolutionernas splittrande, sekteristiska sidor. Och han lägger speciellt Lenin till last att han (under en diskussion med Stalin i början av 1920-talet) vidhöll Sovjetunionens karaktär som federation och gav republikerna möjligheten att lämna den – vilket var lika med att lägga en ”tidsinställd bomb” under Ryssland som exploderade 1991.²¹

Putins kulturminister, Vladimir Medinskij, tycker ännu mindre om revolutioner. Enligt Medinskijns uppfattning är revolutioner alltid dåliga och blodiga och gör inte saker bättre utan sämre, och leder till orättvisa och ”moraliskt förfall”, förstör samhällets ”bästa personer” och ger möjligheter åt de sämsta.²² Det fanns förvisso idealister (och även ”krigsbrottslingar”) bland både de röda och vita anhängarna under revolutionen och inbördeskriget, men den ryska revolutionen bör ses som en ”tragedi”, om än med ”heroiska element”. ”Det värsta som kan hända Ryssland under firandet 2017 är att de gamla sekteristiska lidelserna återupplivas... *Raskol*, den bittra splittringen av samhället, måste undvikas till varje pris.”²³ Putin sa något liknande i slutet av 2016,²⁴ och försoningsmonumentet som Medinskij förespråkade, och som förmodades uppföras i Kertj på Krim innan november 2017, kan ha fortsatt enligt planerna,

²⁰ [Svar på frågor vid ett möte i Stavropol, 25 januari 2016.](#) [på ryska]

²¹ *Ibid.*

²² Vladimir Medinskij, [”Revoljutsija. Mifij i realnost”](#), inget datum.

²³ Tal vid rundabordskonferens i maj 2015 om [”Den stora ryska revolutionen 100 år”](#). [ryska]

²⁴ Citerat ur ett budskap från Putin till ett Förbundsstatligt möte, [Federalnoje sobranje](#), 1 december 2016, som inte identifierats på annat sätt.

eller inte – publiciteten är minimal, och det finns inga rapporter på internet om hur arbetet framskrider sedan maj i år.²⁵

Som Putin sa redan 2015, föredrar han att svaret på hundraårsminnet ska ta formen av att historiker ska göra en ”djupgående, objektivt *professionell*” (min kursivering) utvärdering.²⁶ Det antydde en obenägenhet att organisera ett firande som inbegrep en bredare publik. Samma sak sa utrikesminister Lavrov i mars 2016, men hans uppmaning till en ”balanserad och objektiv analys” av den ryska revolutionen antydde att hans personliga bedömning var mer positiv än Medinskijs, och kanske även Putins: han beklagade redan på förhand kommentatorernas strävanden i väst ”att utnyttja detta datum [hundraårsminnet] för att rikta ännu fler informationsangrepp mot Ryssland, och framställa revolutionen 1917 som en barbarisk kupp som dragit hela den europeiska historien i smutsen.”²⁷

Den ryske befolkningsanalytikern Anatolij Visjnevskij, som intervjuades i *Novaja gazeta*, den 26 maj 2015, beskrev det aktuella läget i planeringen av det kommande hundraårsminnet som ”helt oförenligt med händelsens omfattning och karaktär”, och anmärkte ilsket: ”Man kan inte uppmärksamma revolutionens hundraårsminne genom att låtsas som om den inte har ägt rum.” Men det visar sig att man kan det.²⁸ Trots en mycket försenad och urvattnad officiell order från Putin den 19 december 2016 om att bilda en organisationskommitté för firandet av hundraårsminnet, [länken som Fitzpatrick anger här inte längre giltig – öa] beslutade hans regering sedan att inte ha något offentligt firande eller utfärda någon sorts officiell ståndpunkt om revolutionen – men inte ens det beslutet offentliggjordes i Ryssland, utan förmedlades till *New York Times* av en talesman från Putin i mars 2017.²⁹

Detta beslut uteslöt inte en internationell konferens om revolutionen, som hölls i Moskva förra månaden [september 2017], med fokus på revolutionens ”internationella påverkan” istället för på dess betydelse i den ryska historien, och med ett program så helt utan (rysk) politisk propaganda att det kunde ha passat en anslagsansökan till en amerikansk stiftelse.³⁰ Inte heller uteslöt det att lokala utställningar och diskussioner om hundraårsminnet organiserades på bibliotek och kulturcentra över hela landet, där det att döma av de evenemang som räknades upp på internet presenteras mycket varierande bedömningar och åsikter. Men den ryska regeringen som sådan har förvisso ”hoppat över” hundraårsminnet – en ståndpunkt som antingen kan hyllas som en förbättring av Rysslands tidigare praktik att föreskriva historiska tolkningar, eller beklagas som ett försök att begrava minnet av en traumatisk händelse.

Det har faktiskt inte utlysts något officiellt firande av den ryska revolutionens hundraårsminne i någon av de tidigare sovjetrepublikerna utom Vitryssland, Kirgizistan och den så kallade självständiga regionen Transnistrien (en i allmänhet inte erkänd utbrytning från Moldavien, mellan Ukraina och Rumänien). I Ukraina hade Porosjenko tidigare utlovat ett motfirande av den ukrainska revolutionen (1917-1921), men det verkar ha avlysts, kanske på grund av Rysslands underlåtenhet att tillhandahålla ett firande att gå mot.

I Ryssland avskaffades firandet av revolutionsdagen 7 november 2005, och ersattes av en Nationell enhetsdag den 4 november (ett återupplivande av en smärre tsaristisk helgdag till

²⁵ [‘Pamiatnik Primireniija ustanovjat v Kertji vozle mosta v Krym’](#), 25 januari 2017. För tidigare information om planen, se [utlysandet av tävlingen](#), och en [uppföljande uppmaning](#) om bidrag i oktober 2016.

²⁶ Pressmeddelande, [RIA Novosti](#), 5 november 2014.

²⁷ Ur en artikel av Lavrov i Moskvatidningen *Russia in Global Affairs*, mars 2016, som citeras av Tony Kevin, *Return to Moscow*, Crawley: UWA Publishing, 2017, s 251.

²⁸ Pressmeddelande, [RIA Novosti](#), 5 november 2014.

²⁹ Neil MacFarquhar, ”‘Revolution? What Revolution?’ Russia Asks 100 Later”, *The New York Times*, 10 mars 2017.

³⁰ E-post till författaren från den nationella kommittén, 31 januari (inbjudan) och 28 mars 2017 (preliminärt program). Bland de fem paneldiskussioner som räknades upp fanns ”Revolution och våld” (en mycket västinfluerad formulering) och ”Imperiers sammanbrott”.

åminnelse av slutet på den Svåra tiden när de polska ockupanterna drevs ut ur Moskva 1612). 4 november infaller i år på en lördag, med den faktiska helgdagen på måndag den 6:e, vilket kanske innebär en ofrivillig tvetydighet om vad man faktiskt firar. Ryska federationens kommunistparti – som idag förstås inte längre är ett härskande parti utan ett relativt obetydligt minoritetsparti – utlovar ”festliga möten” i de större städerna, kompletta med Pokémon-liknande spel vid namn ”Fånga en kontrarevolutionär” för de yngre entusiasterna,

Avslutning

Bör vi fira? Kommentatorer från vänstern säger ja, men på ett anmärkningsvärt förbehållsamt sätt.

Tariq Ali,³¹ China Miéville,³² Tamas Krausz³³ och Slavoj Žižek³⁴ hävdar alla att det vi ska fira eller komma ihåg om den ryska revolutionen är att den visade att saker och ting går att förändra med hjälp av människors vilja att förändra. Ali och Miéville har kanske de mest optimistiska (om än mycket återhållsamma) slutsatserna om vad revolutionen faktiskt uppnådde. ”Världens första socialistiska revolution förtjänar att firas”, skriver han [Miéville], eftersom ”saker och ting har förändrats en gång och kan göra det igen”³⁵ (är inte det ett verkligt minimalt anspråk?) ”Frihetens svaga ljus” lös för en kort stund, även om ”det som kunde ha varit en soluppgång [visade sig vara] en solnedgång”.³⁶ Men den ryska revolutionen kunde ha blivit annorlunda, och ”om sista ordet inte är sagt ännu, så är det upp till oss att säga dem”.³⁷

Alis bok slutar med en text från Lenin från 1922, ”Om att klättra upp för ett högt berg”, som reflekterar över behovet av en tillfällig reträtt (som under NEP), som dock inte innebär att överge revolutionens slutgiltiga mål. Han tror att ”om Lenin hade levt fem år till så skulle landet och partiet ha utvecklats på ett annat sätt. Den Nya ekonomiska politiken skulle ha avskaffats med större försiktighet, och det brutala språnget till industrialisering skulle kanske inte ha ägt rum. Inte heller skulle Lenin ha mördat huvuddelen av gammalbolsjeviker i centralkommittén och i landet i sin helhet.” Men han gör ett förbehåll att det inte går att veta hur många av Lenins mål som skulle ha uppnåtts om han hade levt. Med tanke på hur fientligt det nuvarande ideologiska klimatet är mot allt som förknippas med ”förra århundradets sociala och befrielsekamp” är ett firande av revolutionen och ett återupptäckande av Lenins kamp för Ali hursomhelst en nödvändig ”motståndshandling”.³⁸

I slutet av sin sansade och vetenskapligt kritiska studie av Lenin hävdar Krausz att Lenin inte är irrelevant så länge socialismen är av betydelse, och socialismen är fortfarande det enda alternativet till kapitalismen. Hans bok slutar med att citera Žižeks uttalande 2007 att ”ett upprepande av Lenin inte betyder att vi måste upprepa det han uppnådde, utan snarare det han inte lyckades uppnå.”

Žižek medger att det i grunden finns en kontinuitet från Lenin till Stalin, vilket är ovanligt för kommentatorer från vänstern, och skriver att det tragiska med de gammalbolsjeviker som gick under vid de stalinistiska utrensningarna var ”att de inte kunde inse att den stalinistiska terrorn var det slutgiltiga resultatet av deras egna handlingar”. Även om det är möjligt att saker och ting kunde ha gått lite bättre om Lenin hade överlevt och varit frisk 10 år till, så hävdar Žižek

³¹ Tariq Ali, *The Dilemmas of Lenin. Terrorism, War, Empire, Love, Revolution*, London and New York: Verso, 2017.

³² China Miéville, *October. The Story of the Russian Revolution*, London: Verso, 2017.

³³ Tamás Krausz, *Reconstructing Lenin: an Intellectual Biography*, New York: Monthly Review Press, 2015.

³⁴ Slavoj Žižek, *Lenin 2017. Remembering, Repeating, and Working Through*, London och New York: Verso, 2017; även *idem*, red, med Sebastian Budgen; och Stathis Kouvelakis, *Lenin Reloaded*, Durham and London: Duke University Press, 2007.

³⁵ Miéville, *October*, s 317.

³⁶ *Ibid*, s 315

³⁷ *Ibid*, s 3.

³⁸ Ali, *Dilemmas*, 1

att det sannolika resultatet ”inte på något avgörande sätt skulle ha varit annorlunda: samma stalinism, bara utan dess värsta överdrifter”.³⁹ ”Låt oss inse det”, skriver Žižek: ”idag uppfattas Lenin och hans arv som hopplöst föråldrat, något som tillhör ett utdött ’paradigm’”. Lenin var förståeligt nog inte bara blind för många av de problem som är centrala för dagens liv (ekologi, kamp för en befriad sexualitet, etc.), utan hans brutala politiska praktik är helt ur takt med dagens demokratiska lyhördhet, och hans vision om ett centraliserat, statligt drivet industriellt system är helt enkelt irrelevant.”⁴⁰ Vi måste ”acceptera att ’Lenin är död’, att hans speciella lösning misslyckades, till och med misslyckades grovt”.⁴¹ Men för den ständige motvalls käringen och provokatören Žižek betyder inte det att man ska överge Lenin. Vem annan än Žižek skulle instämmande erbjuda oss en Lenin vars verkliga lärdom ”som den bästa Beckett” är hur man ska ”Misslyckas igen. Misslyckas bättre”?⁴²

Ur Žižeks filosofiska synvinkel är det inte självklart att ”framgång” är en verklig möjlighet, varken för revolutioner eller några andra mänskliga bemödanden. Det verkar rimligt, speciellt vad gäller revolutioner. Begreppet framgång är, precis som begreppet modern, tidsbundet: efter ett tag upphör det som en gång var modernt (framgångsrikt) att vara det. Revolutionernas ändliga karaktär, och det oundvikliga att de vid en viss punkt (som kan ses som en framgång eller ett misslyckande) ger efter för (eller skapar) något som inte är revolutionärt, något som bara förvärrar problemet. Finns det i denna mening ett enkelt svar på den ursprungliga frågan, ”Var den ryska revolutionen ett misslyckande?”: ja, givetvis var den det, inget annat resultat var möjligt. Men om vi koncentrerar oss på resultat, som denna föreläsning har försökt tala för, så är antalet möjliga svar större.

Förvisso kommer varje bedömning i fråga om resultat med nödvändighet att ha en subjektiv del, och även påverkas av det samtida sammanhang i vilket bedömningen görs. Det vore naivt att tro att vi nu befinner oss i (eller någonsin kommer att befinna oss) i ett läge där vi kan göra en för evigt giltig utvärdering av den ryska revolutionen. Det enda vi kan vara säkra på är att när tvåhundraårsminnet kommer, så kommer den ryska revolutionen att se annorlunda ut för våra barnbarns barn än den gör för oss. Och min gissning (men vem vet) är att 2117 kommer den ryska revolutionen – precis som den franska 200 år efteråt – fortfarande att verka värd att fundera över.

Intervju: ”Bolsjevikerna var ingen sekt”

Anders Björnsson intervjuar historikern Sheila Fitzpatrick

Ur *Clarté* nr 3 2017

Ryska revolutionen etablerade en helt ny ordning med relevans än i dag. Men den tog slut i början av 1930-talet. Den australiska historieprofessorn Sheila Fitzpatrick har sedan 1970-talet vunnit en position som ledande Sovjethistoriker. Anders Björnsson mötte henne i våras på besök i Sverige.

Det var svenskt historikermöte i Sundsvall. Sådana äger rum vart annat år. Sval vårdag i mitten av maj. Jag skulle hålla ett anförande om ”tjänstemannarevolutionen” – den omgestaltning av det svenska samhället under 1900-talet som har inneburit att det manuella arbetet efter hand fått maka på sig för administratörer, handläggare, konstruktörer, omhändertagare, akademiker, kreatörer.

Vad kunde egentligen passa bättre som inledning på Historikermötet än Sheila Fitzpatricks

³⁹ Žižek, *Lenin 2017*, s. xlvii.

⁴⁰ *Ibid*, s. xiv.

⁴¹ *Ibid*, s. xv.

⁴² *Ibid*, s. xxviii. Hänvisningen är till Samuel Becketts *Wortsward Ho* (1983).

plenarföreläsning om den ryska oktoberrevolutionen, med etthundra år på nacken? Enligt revolutionens egen historiografi var detta en händelse som förde arbetarklassen i Ryssland till den politiska makten. En proletariats diktatur upprättades. Men den ryska arbetarklassen var ännu en skapelse för framtiden, i ett land där den absoluta merparten av befolkningen ännu bestod av bönder, lösgjorda från livegenskapen bara drygt femtio år tidigare.

En tyngdpunkt i Sheila Fitzpatricks egen forskning har rört en annan aspekt av det unga sovjetsamhället – nämligen den medvetna strävan att skapa en kader av välutbildade ingenjörer, teknokrater och byråkrater som skulle kunna ersätta de kvarvarande experterna från tsartiden med nya, röda experter. Denna strävan fanns med redan i den första femårsplanen från 1928, och Sheila Fitzpatrick har myntat ett uttryck för framväxten av en ny ”proletär” intelligens: hon kallar den processen för en kulturrevolution. ”Kadrerna avgör allt”, var en paroll som Stalin lanserade vid den här tidpunkten, i början av 30-talet.

Det här var ämnet för några av Fitzpatricks tidiga arbeten, som redan de gjorde henne till en världsauktoritet inom sovjetforskningen, om sambandet mellan utbildning och social mobilitet i det unga socialistiska samhället. I sin doktorsavhandling från 1960-talet hade hon grävt ned sig i den förste kulturkommisariens Anatolij Lunatjarskijs program för konst och folkundervisning, i bokform som *The Commissariat of Enlightenment* (1970). Om detta – arbetet i ryska arkiv och kontakterna med Lunatjarskijs överlevande medarbetare Igor Sats bland annat – har hon berättat i en intervju med Johan Öberg.

Hennes *Everyday Stalinism. Ordinary Life in Extraordinary Times* (1999) handlar om tiden från mitten av 1930-talet och fram till världskriget: där studerar hon kollektiveringens och terrorns år ur ett markerat mikro- eller underifrånperspektiv. Bokens socialhistoriska ansats bildade skola och har följts av andra forskares undersökningar. Fitzpatrick kunde till exempel visa att drivkrafterna till utrensningar och massarresteringar inte enbart kom uppifrån utan även från lägre kadrer som drog nytta av de hål som uppstod genom ett system av angivelser, misstänksamhet och brutal straffutmätning.

Standardverket *The Russian Revolution 1917-1932* (1982) utkommer i en fjärde, reviderad upplaga under jubileumsåret. Revolutionen beskrivs där som ett utdraget förlopp, med flera etapper och med verkningar som visar sig först efter hand. ”Jag tror att man måste föreställa sig utrensningarna som en sista akt i revolutionen”, sade hon i ett samtal om boken. ”Om det inte funnits kvar några revolutionära strömningar, så skulle idén att man kan rena samhället genom att ta livet av en massa människor, helt enkelt inte ha uppstått.”

Strax innan hon framträdde i Sundsvall hade Sheila Fitzpatrick publicerat en historiografisk essä i *London Review of Books* som hon anknöt till under sin föreläsning.⁴³ Där ironiserar hon över forskare och debattörer som betraktar händelserna i oktober 1917 mer eller mindre som slumpens skördar medan Stalin och 30-talsterrorn ses som den oundvikliga följderna av det som hände. På scenen tangerade hon ett annat tema i sin essä: motsättningen mellan en Eric Hobsbawms i grunden optimistiska tolkning av den ryska liksom av den franska revolutionen, som frigörelser, och en Orlando Figes uppfattning om det som hände det ryska folket som en tragedi.

Vad åstadkom oktoberrevolutionen? En helt ny ordning etableras, säger Fitzpatrick. Det i sig var inget misslyckande. Man invänder att den inte blev någon succé. Men vad hade en succé inneburit? Vladimir Putin, fortsätter Fitzpatrick, har inte visat sig vara någon vän av oktoberrevolutionen. Han vänder sig mot Lenin och behandlingen av kejsarfamiljen, kampen mot prästerskapet, rätten till avskiljande från riket och en anti-centralism som revolutionen förde med sig.

Och det är, kan jag som lyssnare tycka, någonting som visar att diskussionen om den ryska

⁴³ Se [Vad blev det kvar](#) – Red

revolutionens karaktär och möjligheter har en given relevans i dag.

Efteråt fick jag en pratstund med Sheila Fitzpatrick. En lämplig öppningsfråga är just hur man ska karakterisera oktober 1917 – som en proletär revolution eller som en bolsjevikisk statskupp? Eller som någonting mitt emellan? Om man jämför exempelvis med England i mitten av 1600-talet: revolution eller inbördeskrig eller både och? Jag får för mig att hon inte riktigt gillar frågan.

- Revolutioner är storskaliga projekt. Putin använde för några år sen ett annat ord: omvälvning. En revolution måste förvisso ha folkligt stöd. Bolsjevikerna hade, efter februari 1917, sitt mesta stöd i städer och i garnisonerna, och i juli var det stora folkmassor på gatorna, som var för uppror. Bolsjevikerna tvekade och avstod. Folkligt stöd kommer och går, som revolten i Kronstadt senare skulle visa. Men bolsjevikerna var absolut ingen sekt.

Vladimir Putin är ingen vän av oktoberrevolutionen, förklarar Sheila Fitzpatrick.

Görs revolutioner någonsin av en majoritet?

- Förmodligen inte. Men i valen till den konstituerande församlingen fick de 25 procent av rösterna, och de hade stöd av en majoritet inom armén och i Petrograd. Dock var 80 procent av befolkningen bönder och bland bönderna hade socialistrevolutionärerna det största inflytandet. De fick bortåt 40 procent av alla röster. Jag kan tänka mig att en majoritet var för den nya ordningen.

Instämmer ni i att oktoberrevolutionen var oundviklig i den bemärkelsen att det inte fanns något annat politiskt parti som kunde styra landet – eller att andra alternativ, som Kornilov vid makten, var mindre tilltalande för de flesta?

- Nej, jag delar inte den marxistiska uppfattningen. Revolutionen var inte oundviklig. Ryssland var inte redo så jag håller mig hellre till mensjevikernas ståndpunkt. Och hur kan vi egentligen förutsäga någonting – historien är ett kaotiskt system och en massa olika utfall är alltid möjliga. Man kan betrakta Ryssland som ett specialfall, en Sonderweg. Men var och en har sin Sonderweg. Människor är vana vid en viss ordning, de faller tillbaka i gamla vanor. Det förklarar i sig inte det odemokratiska resultatet av den ryska revolutionen. Stalin var inte

någon arvtagare till Ivan den förskräcklige. Det låg alltför långt tillbaka i tiden.

- Men man måste ha tur när man gör revolution. Bolsjevikerna hade svaga motståndare. Mensjevikererna fanns ingenstans. Och socialistrevolutionärerna hade inte den organisatoriska förmågan. Bolsjevikerna å sin sida var tvungna att vinna inbördeskriget för att få legitimitet. De vitas utländska stöd hjälpte dem i den strävan. Och bönderna ville uppenbarligen inte ha tillbaka sina gamla herrar. Därför blev resultatet av inbördeskriget en nationell angelägenhet. Det gav legitimitet. I det avseendet var Petrograd mindre viktigt. Och Kronstadt visade nödvändigheten av att krossa motståndarna. Kornilov var mindre ett hot för bolsjevikerna än en gudasänd man.

Vad anser ni om Lenin som betald agent för tyskarna; han som tog emot pengar från kejsaren – är det något som kan försvaras?

- Naturligtvis tog han emot pengar genom mellanhänder. Vem som helst skulle gjort samma sak. Men pengarna nådde inte Lenin förrän han kommit tillbaka till Ryssland. Mensjevikererna kom lite senare, i maj i ett andra tåg; samma väg som Lenin och hans kamrater tagit. De var långt fler och de hade fått mer tyska pengar. Men Lenin borde ha varit mer öppen med det eftersom det skadade honom mycket. 1918 cirkulerade ett förfalskat dokument om hans involvering i denna affär. Att han gjorde som han gjorde ligger på något sätt i sakens natur, och det går att se likheter med utländskt pengastöd i den orangea revolutionen och i Majdan-revolutionen. Det är åtminstone som ryssar uppfattar det.⁴⁴

Immanuel Wallerstein hävdade en gång att det verkliga resultatet av franska revolutionen inte var avskaffandet av det gamla, inte skapandet av nya egendomsrättigheter, inte ens terror och förödande krig utan snarare en ny mentalitet, en "normalisering av förändringsbenägenheten". När jag lyssnade på er i dag, fick jag intrycket att det bestående resultatet av ryska revolutionen, i anslutning till E. H. Carr, skulle vara någonting sådant som "det planerade framsteget", eller rentav "det framtvingade framsteget".

- Tja kanske, om vi tänker på dess intellektuella inflytande – i Väst. Femårsplanerna var Stalins revolution uppifrån. Han använde statligt våld för att driva igenom en plan. Folk i Sovjetunionen uppfattade det senare som socialistiskt uppbyggande. Planerna hade ett nationellt syfte, ett mål man kunde identifiera sig med. Detta var huvudsidan. Den andra sidan var att folk kommenderades hela tiden. Landet hotades utifrån. Ledarna tog till krigsmetaforer, och så internaliserades det existentiella hotet.

Ett intryck man får när man läser första delen av Steven Kotkins biografi om Stalin, om hans tidigare år, är att Stalins roll i partiet vid den tidpunkten har underskattats.

- Oh ja, föreställningen om att Stalin spelade en marginell roll har överdrivits. Det är Trotskijs bild. I min bok *Stalin and his team* ser jag honom som en naturlig ledare, en person som känner en massa människor i landsorten, en person som den äldre Molotov accepterade. Kotkin beskriver Stalin som en intellektuell – man har kunnat ta del av hans bibliotek, anteckningar och kommentarer när arkiven öppnats. Även om Stalin själv inte tillhörde intelligentian, var han en seriös läsare, självlärd, receptiv och välinformerad. Andra skribenters manuskript redigerade han professionellt. Som revolutionär gjorde han många misstag. Han var dum nog att tro att polackerna skulle ansluta sig till Röda armén utifrån det faktum att de vita kämpade för att återupprätta tsardömet. Men det var huvudsakligen Lenins politik.

När börjar en revolution, när slutar den? Kan man tala om ett utdraget revolutionärt förlopp? Första världskriget släppte lös revolutionära krafter i Europa, begravde andra världskriget dem?

⁴⁴ För ytterligare aspekter på det tyska stödet till bolsjevikerna liksom andra aktörers stöd till andra ryska partier, se recensionen [Synpunkter på Lenins resa 1917 av Catherine Merridale](#). – Red

- Det är rimligt att se studentprotesterna i Ryssland på 1890-talet som ett slags startpunkt. En revolutionär mentalitet byggs upp kring en serie små händelser. Men 1914, vid krigsutbrottet, fanns det ingen revolutionär stämning i Ryssland, det fanns tvärtom en patriotisk sådan. Enligt min åsikt varade den ryska revolutionen i omkring tjugo år, fram till och med den första femårsplanen och de stora utrensningarna. Efter andra världskriget begravdes den. Den blev historia. -

Lästips

Sheila Fitzpatrick: [Vad blev det kvar](#) (recenserar böcker om ryska revolutionen)

Se även:

Tariq Ali: [Skönlitteraturens betydelse för Lenin](#) och [Oktobers kvinnor](#)

Paul Le Blanc: [Lenin bakom förvanskningarna](#) (Om Tariq Alis bok *The Dilemmas of Lenin: Terrorism, War, Empire, Love, Revolution*)

[Synpunkter på Lenins resa 1917 av Catherine Merridale](#) – en bok om Lenins tågresa till revolutionens Ryssland.

China Miéville: [Epilog till en revolution](#) (Ur boken *October. The Story of the Russian Revolution*)